

UOT 1(091)

N.S.Fərəcullayeva
AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu
info@nerminkamal.com

POSTMODERNİZMDƏN SONRA YENİ FƏLSƏFİ PARADİQMA AXTARIŞI

<https://doi.org/10.30546/170899876.72.04.2024.026>

Açar sözlər: *müasir Qərb fəlsəfəsi, metamodernizm, postmodernizm, modernizm, kontinental fəlsəfə, mədəniyyət fəlsəfəsi, fəlsəfə tarixi*

Məqalədə son iyirmi ildə Qərb akademik dairələrində gedən yeni fəlsəfi-mədəni paradigma axtarışları nəzərdən keçirilir və bu axtarışlar nəticəsində meydana çıxan metamodernizm konsepsiyasının fəlsəfi spesifikasi təhlil olunur. Əvvəlcə postmodernizmin fəlsəfi paradigma kimi sıradan çıxmasının səbəblərinə qısaca nəzər salınır və metamodernizm haqqında, onun modernist əminliklə postmodern şübhə arasında tərəddüd etməsinə dair qısa prolegomena verilir. Əsas hissədə metamodernizmin ideya-nəzəri əsasları və fəlsəfi prinsipləri araşdırılır. Mövzunu fəlsəfə tarixi kontekstində müzakirə edən müəllif metamodernizmi bütövlükdə XX əsr boyu fəlsəfəni iki cəbhəyə ayırmış analitik və kontinental fəlsəfi ənənəni əlaqələndirməyə cəhd edən optimal holistik fəlsəfi yanaşma kimi qiymətləndirir. Yekun olaraq göstərilir ki, ən yeni reallıqda qlobal ictimai əhval-ruhiyyəni və idealları ifadə edən metamodern tərəddüd təkcə nəzəri fenomen deyil, bir çox sahələrdə müşahidə olunan qlobal tendensiyaadır.

Н.С.Фараджуллаетва

ПОИСК НОВОЙ ФИЛОСОФСКОЙ ПАРАДИГМЫ ПОСЛЕ ПОСТМОДЕРНИЗМА

Ключевые слова: *современная западная философия, метамодернизм, постмодернизм, модернизм, континентальная философия, философия культуры, история философии*

В статье рассматривается поиски новой философско-культурной парадигмы в западных академических кругах за последние двадцать лет, а также анализируется философская специфика концепции метамодернизма, возникшей в результате этого поиска. Во введении рассматриваются ограничения постмодернизма как философской парадигмы в наше время и приводится пролегомена, показывающее метамодернизм как философия синтеза, колеблющаяся между оптимизмом модернизма и скептицизмом постмодернизма. В основной части рассматриваются идейно-теоретические основы и философские принципы метамодернизма. Обсуждая тему в

контексте истории философии, автор оценивает метамодернизм как наиболее оптимальный целостный философский подход, пытающийся соотнести не только идеи характерные для модернизма и постмодернизма, а также аналитические и континентальные философские традиции, разделившие философию на два фронта на протяжении всего XX века. В заключение показано, что метамодернистское колебание, выражающее мировые общественные состояния и идеалы в новейшей реальности, является не только теоретическим явлением, но и глобальной тенденцией, наблюдаемой во многих областях.

N.S.Farajullayeva

THE SEARCH FOR A NEW PHILOSOPHICAL PARADIGM AFTER POSTMODERNISM

Keywords: *contemporary Western philosophy, metamodernism, postmodernism, modernism, continental philosophy, philosophy of culture, history of philosophy*

This article examines the search for a new philosophical-cultural paradigm in the continental academic circles over the past two decades, the emergence of metamodernism, and its unique philosophical characteristics. The introduction briefly discusses the limitations of postmodernism as a philosophical paradigm today and presents metamodernism as a philosophy of synthesis, oscillating between the optimism of modernism and the skepticism of postmodernism.

The main body of the article delves into the theoretical foundations of metamodernism within the history of philosophy, exploring how metamodernism aims to transcend and integrate not only the ideas of modernism and postmodernism but also the analytical and continental philosophical traditions, which have divided philosophical discourse into two fronts throughout the 20th century. The author evaluates metamodernism as the most optimal holistic philosophical approach, offering a comprehensive framework capable of addressing the complexities and contradictions of our contemporary reality. In conclusion, the article highlights that metamodernism extends beyond a theoretical framework, manifesting in various real-world contexts across the globe.

Giriş

Son illər Qərbdə akademik müzakirələrdə postmodern və postmodernizm anlayışları əvvəlki aktuallığını itirib. Dünyada XX əsrin ikinci yarısında ortaya çıxmış özünəməxsus ictimai-siyasi situasiyanı və sənət hərəkətini ifadə etmək üçün istifadə olunan bu termin hazırda hakim fəlsəfi-mədəni paradıqma kimi Qərb humanitar və sosial elmlərində müzakirələrdən çəkildiyi kimi, incəsənətin və bədii ədəbiyyatın ideya-estetik təmayülü kimi də tətbiqi də azalıb.

2000-ci illərin əvvəllərində nəzəriyyəçilər bir-birinin ardınca postmodern dövrün sona çatdığını yazırdılar. Məsələn, britaniyalı mədəniyyətşünas Alan Kerbi “Fəlsəfə bu gün” jurnalında çap olunmuş “Postmodernizmin ölümü” məqaləsində “Postmodernizmin öldüyünü, onun yerinə avtoritetə, yeni texnologiyaların təzyiqi altında formalaşan biliyə və çağdaş sosial qüvvələrə əsaslanan yeni paradiqmanın gəldiyini” deyirdi [8, s.2]. Həmin məqalədə o, hazırda Avropa universitetlərində “postmodern nəsr” mövzusunda məqalə yazan gənc filoloqların tədqiq etdiyi romanların da onların təvəllüd tarixindən xeyli əvvəl qələmə alındığını arqument gətirməklə postmodernizmin artıq günümüzün təmayülü deyil, köhnə estetik təcrübə olduğunu əsaslandırır.

Postmodern dövrün sona çatması məsələsində həmrəy olan filosoflar və kulturoloqlar bu dövrdən sonrakı reallıq üçün yeni paradiqma axtarışına çıxdılar və axtarışda “post-postmodernizm”, “digi-modernizm”, “alter-modernizm”, “re-modernizm”, “meta-modernizm” kimi yeni adlar meydana çıxdı. Bu adların hamısının kökündə ya “modernizm”, ya da “postmodernizm” sözü var. Onların diskursları da oxşardır, belə ki, heç biri yeni fəlsəfi sistem təklif etmir, özlərini əvvəlki mərhələlər olan modernizm və postmodernizmin həm inkarı, həm də davamı kimi görürlər. Məsələn, sadalanan adlar arasında nisbətən daha çox oturmuş olan metamodernizm əsas vəzifəsini postmodernizmin məhdudiyyətlərini aradan qaldırmaqda, modernizm və postmodernizm fəlsəfəsinin seçilmiş baxışları arasında tərəddüd etməkdə görür ki, bu haqda aşağıda danışacağıq.

Postmodernizmin məhdudiyyətləri deyərkən nə nəzərdə tutulur? Bu sualın ən sadə cavabını elə hazırkı dünyada müşahidə etmək mümkündür. Belə ki, II Dünya Müharibəsindən sonra poststrukturalizm ənənəsi üzərində meydana çıxan postmodern filosoflar nəslə XVIII əsrin rəsonal-maarifçi ənənəsinin maarif, inkişaf, obyektiv həqiqət, universal bilik kimi sütunlarını tənqid edir, modernist ideologiyaların (məsələn, nasizm, marksizm, yaxud liberalizm) maarifçi dəyərlərdən özünü legitimləşdirmək üçün istifadə etdiyini, əslində isə onların sadə insanların həyatına aid olmayan “böyük nağıllar” olduğunu bəyan edirdisə, bu gün ən yeni reallığı məhz postmodernizmin etibar etmədiyi texnoloji inkişaf, obyektiv həqiqətə inam, bilik cəmiyyəti, avtoritet, inkişaf, maarif kimi dəyərlər formalaşdırdı. Son illər STEM (elm, texnologiya, mühəndislik, riyaziyyat) əvvəllər görünməmiş miqyasda təhsilə nüfuz edir, “scientizm” (sosial elmlərdə və humanitar sahələrdə dəqiq elmlərin metodu ilə tədqiqat aparılmasının həqiqətə çatmaq üçün yeganə yol olmasına inam) geniş vüsət alır və rasionallaşma yoluna həyat keyfiyyətini qaldıran yeganə çıxış yolu kimi baxılır. Belə bir texniki təkamül və elmi-texnoloji biliklərin kütləviləşməsi dövründə universal rasionallaşmaya qarşı şəkək postmodern tənqid artıq əvvəlki kimi cəlbədici

görünür. Artıq F.Liotarın fəlsəfədə bir mərhələ açmış nüfuzlu “Postmodern situasiya: Bilik haqda məruzə” (1979) kitabının mövzusu olan “böyük nağıllar”a və onların hakimiyyətinə qarşı total şübhə yoxdur, bir sözlə, “postmodern situasiya” açıq-aşkar aradan qalxıb. Fərdi və ictimai əhval-ruhiyyəni həmişə bütün sahələrdən daha tez hiss edən, ona çevik intuitiv reaksiya verən bədii ədəbiyyat və incəsənətdə də hazırda açıq-aşkar postmodernist olmayan yeni nəsil yetişir, onlar daha filoloq və sənətsünaslara yaxşı məlum olan epataj, dekonstruksiya, pastiş kimi estetik təcrübələr etmirlər, artıq yeni tendensiyalar var. Bu və digər halları ümumiləşdirsək, postmodernizmin hakim fəlsəfi dünyagörüşü kimi aktuallığını itirməsi obyektiv səbəblərlə əlaqədardır. Postmodernizmin məhdudiyyətləri deyərkən də o nəzərdə tutulur ki, ən yeni reallıqda maarifçi dəyərlərə qarşı total şübhəçi-relyativist yanaşmanın özü artıq məhdudiyyətlə üzləşib.

Lakin postmodernizm təkcə şübhəçi tənqiddən ibarət deyildi. Akademik fəlsəfədə postmodernizm ayrı-ayrı fərdlərin, həmçinin icmaların həyat təcrübəsinin bir nöqtədən diktə olunan zəkamərkəzçi meyardan daha vacib olduğuna inanan fenomenoloji yanaşma ilə əlamətdar idi. Postmodernizm cəmiyyət və mədəniyyət üçün bir sıra pozitiv təkliflər irəli sürdü [2, s.65]. Bu təkliflər sırasında Qərb üstünlüyünü diktə edən modernizm əvəzinə multikulturalizm və plüralizm, çoxsəslilik və baxışlar müxtəlifliyi, elitar və kütləvi mədəniyyət arasında sərhədin silinməsi, şaquli əvəzinə üfüqi perspektivə yer vermək kimi məsələlər vardı. Hərçənd, günümüzdə bu pozitiv təkliflərin formalaşdırdığı multikultural Qərbdə “millətin mədəni təmizliyinə”, gəlmələrdən arınmasına çağıran yeni sağçı qüvvələr getdikcə daha çox uğur qazanır, hər halda multikultural yaxın keçmiş hələ ki, söz sahibidir.

Metamodernizmin mülahizələri isə modernizm və postmodernizmin ideya mirasına əsaslanır, o, eyni zamanda həm modernizmə, həm də postmodernizm yoluna can atır. Birincidən rasionallaşmanı, ikincidənsə fenomenoloji yanaşmanı əxz etməyə çalışır, modernizmin səmimi ciddiyyəti ilə postmodernizmin oyun estetikası arasında tərəddüd etməklə onların hər ikisinin ideya-nəzəri mirasına faydalanmaq gözü ilə baxır. Hegel dialektikasının dili ilə desək, modernizm tezis idisə, postmodernizm anti-tezis oldu, ən yeni müzakirələr isə bu dialektik düsturun sintez mərhələsindən xəbər verir. Lakin bu, kombinasiyaya əsaslanan ənənəvi sintez deyil, tərəddüdə əsaslanan sintezdir. Təsadüfi deyil ki, metamodernizmin rəmzi modernizm və postmodernizm arasında daim tərəddüddə olan rəqqasdır. Bu rəqqas modernist əminlik və postmodern kinayə arasında rəqsi hərəkət edən, gedib-gələn saat kəfgiri kimidir. Rəqqas metaforunu iki çağdaş niderlandlı filosof T.Vermeulen və R.Aker birgə

yazdıqları “Metamodernizm haqda qeydlər” məqaləsində [14] metamodernizmə xas “hissiiyyatın quruluşunu təsvir etmək üçün” irəli sürüblər.

Beləliklə, metamodernizm – obyektiv həqiqətlə fərdi təcrübəni, inamla şübhəni, ciddiyyətlə kinayəni nəzəri planda görüşdürməyə çalışan pragmatik mədəniyyət fəlsəfəsidir və bu məqsədlə tərəddüd anlayışından metod kimi istifadə edir. Məqaləmizin başlıca ideyası ən yeni dövrdə postmodernizm fəlsəfəsinin məhdudiyyətlərinə reaksiya kimi ortaya çıxmış yeni paradigma axtarışlarının siması olan metamodernizmi fəlsəfə tarixi kontekstində təhlil etmək, onun fəlsəfi spesifikasiyasını aydınlaşdırmaqdır.

Əsas hissə. Yeni fəlsəfi-mədəni paradigma kimi təklif olunan metamodernizm termininin etimologiyası metamodern düşüncənin açarı hesab oluna bilər. “Metaxy” (metaksi) sözü yunan dilində “arasında” deməkdir, yunanlar gündəlik danışqda xüsusi məna vermədən bu sözü “arasında” mənasında işlədirlər, Platonun 35 dialoqundan biri olan “Simpozium” dialoqundakı bir cümlədə isə bu söz məhz iki bir-birinə zidd tərəf arasında qalması ifadə edir [11]. Sözügedən dialoqa nəzər salaq. “Simpozium”da hərəsi bir peşədən olan yeddi nəfərlik bir məclis təsvir olunur. Məclisdə Sokratdan başqa hamı şərab içərək sərxoş olur, sevgi və gözəllik haqqında söhbət edirlər, ayılıanda dediklərini unudacaqlar. Platonun personajı, Sokratın müəllimi Diotima həmin dialoqda belə bir mövqedən çıxış edir ki, heç də hər şey ya bir şey, ya da onun əksi olmağa məcbur deyil. “Metaxy” sözü dialoqda Diotimanın konkret olaraq bu cümləsində işlənir: “Eros böyük demondur, demonluq bütövlükdə tanrı və ölüm arasında (metaxy) olmaq deməkdir” [11, s.13]. Yunan mifologiyasından bilirik ki, demonlar insanla ilahi qüvvələr arasında bir mövqeyi olan xeyirxah spiritual varlıqlardır. Yunan fəlsəfəsində demonluq metafizika və etikanın kəsişməsində olmaq deməkdir. Eros isə ideal mənada insanın gözəlliyi duymaq qabiliyyətidir, eros insan ruhuna ideyalar aləmindəki ideal gözəlliyi xatırlamağa kömək edən bir demondur. “Tanrı və ölüm arasında” – ölümsüzlük və ölürilik arasında deməkdir. Diotimanın çıxışı bütövlükdə eros adlandırılan sevgini çirkinlik və gözəllik, ölürilik və ölümsüzlük, cahillik və biliklilik arasında qoymağa əsaslanır. Nəzərə alsaq ki, həmin dialoqda Platon “ziddiyyətlərin harmoniyası” kimi ifadələr də yazır, deməli, iki zidd baxış ortasında aralıq mövqedə olmaq fəlsəfə tarixində yeni hadisə deyil. Yenilik bu köhnə formanın yeni məzmun və təfərrüatındadır.

Metamodernizm son yüzillərin hadisələri olan modernizm və postmodernizmi iki zidd tərəf kimi görərək onlar arasında məqsədyönlü tərəddüd edir. Bu tərəddüdü bir tərəfində insanın varlığı və idrakı əql yolu ilə fəth edəcəyinə nikbin inam, obyektiv həqiqət, bilik, inkişaf kimi universal maarifçi-modernist dəyərlər, digər tərəfində isə postmodern ironiya, şübhə,

sadə insanların fraqmentar təcrübəsinə üstünlük verən fərdi fenomenoloji yanaşma dayanır. Metamodernizm bu iki zidd tərəfin eyni zamanda var olmasına, sintezinə nail olmağa çalışır, bu hərəkətin qabaqcıl nəzəriyyəçilərindən olan C.A.Cozeftson-Storm “Metamodernizm: Nəzəriyyənin gələcəyi” kitabında yazır: “Bizə əminlik və şübhənin düzgün dozada qarışığı gərəkdir” [7, s.26]. Lakin modernist əminlik və postmodern şübhə mahiyyətcə o qədər fərqlidir ki, “düzgün dozada qarışmış” məcun yaratmaq asan deyil, bu zaman nəzəriyyəçi doğrudan da iki tərəf arasında rəqsi tərəddüd etmiş olur. Dəqiq elmlərdə iki nöqtə arasında ritmik get-gələ Osilasiya hadisəsi deyildiyi kimi, bu tərəddüdə də metamodernist fəlsəfənin manifestində “osilasiya” deyilir. Manifestin ilk müddəası belədir: “Biz osilasiyanı dünyanın təbii düzəni kimi görürük” [13].

Tərəddüd anlayışı fəlsəfə tarixi boyunca çox müzakirə edilib. Tərəddüd fəlsəfədə ontoloji səviyyədə hər şeyin əbədi hərəkət və dəyişiklik halında olması ilə əlaqələndirilib, tərəddüdüün öhdəsindən gəlmək üçün balans və dialoq vacib hesab olunub. Bu səbəbdən tərəddüd anlayışıyla rastlaşarkən bir tərəfdən elə təsəvvür yaranır ki, bu, etik balans fəlsəfəsidir və dünyada stoik tarazlığına xidmət edir, lakin metamodernizm manifestinin üçüncü müddəasını oxuyanda onun bu tərəddüd vasitəsi ilə dünyanı hərəkətə gətirmək iddiasında olduğu görünür: “Bundan sonra irəliləmək bir-birinə tam əks ideyaların mövqeləri arasında tərəddüd edərək mümkün olacaq, nəhəng bir elektrik dəzgahı döyünən qütbləri arasındakı osilasiya sayəsində dünyanı hərəkətə gətirdiyi kimi” [13].

Fəlsəfə tarixi fəlsəfənin öyrənilməsində ideyaların varisliyi prinsipini vacib hesab edir. Biz də metamodernist sintezin dərkini asanlaşdırmaq üçün onun fəlsəfi fikir tarixində mühüm mərhələ təşkil etmiş modernizm və postmodernizm fəlsəfələri ilə ideya-varislik əlaqəsini aydınlaşdırmalıyıq. Elə isə bu iki mərhələnin əsas fəlsəfi-nəzəri cizgilərini qısaca yada salaq.

Modernizm – R.Dekartdan başlanan Yeni dövr fəlsəfəsinin növbəti, amma əvvəlkilərdən daha radikal mərhələsi, XX əsrin əvvəlində Qərb ölkələrində gedən dramatik dəyişikliklərə, sənaye inqilabının təsirlərinə, sekulyarlaşma və elmin nüfuzunun artmasına reaksiya kimi ortaya çıxmış nəhəng ictimai-siyasi, mədəni-fəlsəfi hərəkət idi. Modernizmin əsas prinsipləri ənənəni inkar etmək və yenilik axtarışları idi. Elmi biliyin, texnologiyanın, eksperimentlərin, fərdi novator üslubun köməyi ilə insanın dünyanı izah etməyə və dəyişdirməyə qadir olduğuna inanən bu iddialı yenilənmə hərəkəti qısa vaxtda Avropa və onun ideoloji təsirində olan bütün ölkələri, fəlsəfədən incəsənətə, elmdən siyasətə qədər bütün sahələri bürüdü. Modernizm mədəni-fəlsəfi mərhələsinin əsas ştrixləri bunlar hesab oluna bilər: rəngarəng ideya cərəyanları (pozitivizm, pragmatizm, ekzistensializm və s.), subyektiv müəllif şərhini özünə metod seçən filosofların daha nüfuzlu

olması (F.Nitşe kimi), bütün sosial, iqtisadi və mədəni problemlərin əsasında duran bir sirri tapdığını iddia edən maksimalist nəzəriyyəçilər (K.Marks kimi), incəsənətdə dövrün dinamikliyini və enerjisini ifadə etməyə çalışan, sənaye-maşın estetikasını mədh edən avanqard hərəkətlər (futurizm kimi), ədəbi qaydaların yox, müəllif iradəsinin kultuna əsaslanan modernist ədəbi əsərlər (C.Coysun “Ulis” romanı kimi), insan psixikasının qaranlıqlarını dərk etdiyini bəyan edən iddialı alimlər (Z.Freyd kimi), siyasi səhnədə yalnız öz ideologiyasına fanatik kimi inanan faşist diktaturaları (Mussolini kimi), müstəmləkəçilik və nəhayət, iki dağıdıcı dünya müharibəsi.

II Dünya Müharibəsindən sonra isə həyatın bütün sahələrini modernist yaxın keçmişə qarşı total ümitsizlik və şübhə bürüdü, bu şübhə postmodernizmin sərvəti oldu. Hər şeyin vahid bir kodla (məsələn, rasionallaşma) izahına inam itdi. Həmin dövrün əhval-ruhiyyəsinə görə, əgər inkişaf nəminə rasionallaşmaya inam bəşəriyyəti iki dünya müharibəsinə gətiribsə, deməli, bu dəyərin özündə nə isə problem var. Əksəriyyəti fransız olan postmodernist filosofların (R.Bart, M.Fuko, J.Liotar, J.Bodriyar, J.Derrida, J.Dölöz və b.) ritorikası Qərb modernizminin tənqidinə əsaslanırdı və onların çıxışlarından, əsərlərindən dünyaya bu kimi ideyalar yayıldı: obyektiv heç nə yoxdur, hər şey subyektivdir, Qərb üstünlüyü əvəzinə multikulturalizm, şaquli diktə əvəzinə üfüqi çoxsəslilik, müstəmləkəçilik əvəzinə post-müstəmləkəçilik, keçmişin ironik dərk, sənətdə ciddi müəllif səsi ilə yeni mətn yaratmağın mümkünlüyünə inamsızlıq, əvəzinə cürbəcür köhnə əsərlərdən hissələri calaq edən pastiş, idarəetmədə qapalı birmərkəzli sistemlər əvəzinə açıq rizomatik şəbəkələr və s. ideyalar Ppostmodernizmin əsas cizgiləri idi.

Modernizm və postmodernizm yalnız intellektual sahə ilə məhdudlaşan nəzəri mülahizələr toplusu deyil, adi insanların həyatına da sirayət edən geniş ümummədəni hərəkətlər idi. Ədəbiyyat nəzəriyyəçisi və kulturoloq M.Epşteyn bunu belə ifadə edir: “21-ci əsrdə yaşayıb postmodern təcrübəni mənimsəməmək mümkünsüzdür, necə ki, 19-cu əsrdə romantizmin təsirini yaşamadan formalaşan insan yox idi, 20-ci əsrdə isə hamı avanqard dərslərindən keçmişdi” [3, s.14].

Beləliklə, modernizmin (hamılıqla irəliyə doğru inkişafa əminliyin, bir mədəniyyətin başqa mədəniyyətlərdən üstün olmasına inanım, obyektiv həqiqətə can atmağın) tənqidi inkarı kimi meydana çıxan postmodernizm mədəni-fəlsəfi paradigması 1970-80-ci illərdə populyarlaşaraq, əvvəlki modernist dəyərlərin əvəzinə hamılıqla bir istiqamətdə inkişafa şübhə, seçim sərbəstliyi, fərdi təcrübə kimi dəyərləri önə çəkdi. Postmodern fəlsəfənin ortaq etik-ontoloji baxışlarına görə, nəyisə əsaslandırmaq üçün onun obyektiv universal həqiqət olduğunu demək, elmi həqiqəti bəşəriyyəti inkişafa aparan qüvvə kimi görmək ziyanlı yalandır. Çünki postmodern

situasiyada həqiqət anlayışının statusu dəyişmişdi, əgər maarifçi-modernist filosoflar məqsəd – həqiqətdir fikrində idilərsə, postmodernist filosoflar həqiqətin yox, həqiqətlərin var olduğunu deyirdilər. Ümumilikdə postmodern fəlsəfədə həqiqətə obyektiv mütləq dəyər kimi yox, orta q razılıq kimi baxılırdı. Bu və digər fikirlər bütün postmodernistlərin əsərlərinin orta q xüsusiyyəti idi. Maraqlıdır ki, bir tədqiqata görə, yuxarıda adlarını sadaladığımız fransız postmodernistləri vaxtilə avstriyalı filosof Edmund Husserlin “Avropa elmlərinin və transendental fenomenologiyasının böhranı” adlı son kitabından, daha doğrusu, bu kitabın Fransada çap olunmuş tərcüməsindən təsirlənmişdilər [5, s.105].

Doğrudan da modernizm dövrünün mahiyyətini pozitivizm fəlsəfəsi, Postmodernizmin mahiyyətini isə Husserl fenomenologiyası aydın ifadə edir. Pozitivizm cəmiyyəti anlamaq üçün elmi faktlara, eksperiment və statistikaya əsaslanmağın yeganə yol olduğunu irəli sürürdü, E.Husserlin sözügedən kitabdakı mövqeyinə görə isə “yalnız fakt-yönümlü olan elmlər yalnız fakt-yönümlü olan zehinlər yaradır” [6, s.6]; o, pozitivist yanaşmanı bu mövqedən tənqid edirdi ki, dil özündən kənar varlığa istinad etmir, cəmiyyət məsələlərində mütləq obyektiv reallıq yoxdur, subyektiv xüsusiyyətlər, ayrı-ayrı təcrübələr var.

Mənqiti-pozitivizm və Husserl fenomenologiyası təkcə modernizm və postmodernizmin deyil, həm də müvafiq olaraq analitik və kontinental fəlsəfi ənənənin sonrakı inkişafının əsasında bünövrə kimi duran, onların rüşeymini təşkil edən ideyalardır. Məntiqi pozitivizmin humanitar-sosial elmlərə dəqiq elmlərin metodları ilə yanaşması bütün XX əsr boyu Analitik fəlsəfənin fundamental strategiyasına çevrildi, E.Husserlə xas immanent fenomenoloji yanaşma isə bu dövrdə kontinental fəlsəfəsinin aparıcı ideya xətti oldu. Bu baxımdan məqalənin mövzusu olan metamodernizm – iki fərqli fəlsəfə olan modernizm və postmodernizm arasında tərəddüd olmaqla yanaşı, ona həm də analitik və kontinental fəlsəfi ənənələr əsasında tərəddüd fəlsəfəsi kimi baxmaq olar. Fikrimizin isbatı üçün bu məsələyə yaxından nəzər salaq.

Metamodernizm anlayışının ortaya çıxdığı vaxtda – 2000-ci illərin əvvəllərində dünyada fəlsəfi fikrin ən bariz cəhəti bu idi ki, o, iki cəbhəyə ayrılmışdı. Analitik fəlsəfə və kontinental fəlsəfə yekcins fəlsəfi məktəblər deyil, iki ayrı ənənə idi. Bu ənənələrin həm mövzuları, həm də metodları bir-birinə daban-dabana zidd idi. Analitik fəlsəfə ABŞ və Britaniyada karteziyan-pozitivist fəlsəfənin bazasında formalaşmış, bütün diqqətini şüur problemi, bilik nəzəriyyəsi, məntiqi-lingvistik analiz kimi mövzulara yönəldən və onları dəqiq elmlərin metodologiyası ilə tədqiq edən filosofların müxtəlif yanaşmalarının toplusuna verilmiş ümumi addır. Analitik fəlsəfənin əsasında duran Qərb fəlsəfi cərəyanları ilə Azərbaycan oxucusunu ilk dəfə professor

F.İsmayılov tanış edib [1]. Kontinental fəlsəfə isə Britaniyada deyil, Avropanın qitə hissəsində cəmiyyət, həyat, fəlsəfi antropologiya, dil, ədəbi nəzəriyyə, mədəniyyət və digər bu kimi ümumi problemlərin təhlili ilə humanitar elmlərə xas olan rəy yazmaq üsulu ilə məşğul olan filosofların yanaşmalar toplusu idi. Kontinental fəlsəfə mədəni proseslərə, ictimai həyata çevik reaksiya verir və ona təsir edir, əsasən ekzistensializm-Husserl fenomenologiyası – poststrukturalizm-postmodernizm xətti üzrə davam edirdi. Analitik fəlsəfə isə XX əsr boyu ictimai amillə demək olar ki, maraqlanmadan sırf dil, məntiq, şüur fəlsəfəsi, elm və bilik nəzəriyyəsi ilə məşğul olurdu (yalnız bu son illərdə analitik fəlsəfədə sosial epistemologiya kimi biliyin sosial ölçüsünü öyrənən yeni sahələr meydana çıxaraq onu “Sosial çevriliş” astanasına gətirməkdədir).

Kontinental və analitik fəlsəfə ənənəsinin nümayəndələri arasında XX əsr boyu universitetlərdə vaxtaşırı bir-birini inkar edən bəyanatlar, polemikalar, debatlar olmuşdur. Misal üçün, Harvard Universitetində analitik ənənənin bir nümayəndəsi U.Orman Quin deyirdi: “Elm fəlsəfəsi kifayətdir, fəlsəfə elə ondan ibarət olmalıdır”, həmkarı M.Uayt isə “Fəlsəfədə birləşməyə doğru” kitabında ona cavab verirdi ki, elmdən kənar sahələrdə – hüquq və incəsənətdə də fəlsəfi sorğulama ola bilər, üstəlik, “analitik” adına da etiraz edərək yazırdı: “Məgər yalnız a priori mülahizələr analitiktir?” [15, s.133] Analitik və kontinental filosoflar arasında xüsusən XX əsrin ikinci yarısında, yəni postmodern dövrdə kəskinləşən, bir-birini inkar edən ritorikanı iki məşhur debatda – N.Çomski və M.Fukonun debatında (1971) da, J.Sörl-J.Derrida debatında [10] da müşahidə etmək olar. Bu dixotomiyada holistik pragmatik mövqedən körpü yaratmağa, bu iki ənənəni bir-birini tamamlayan tərəflər kimi təqdim etməyə azsaylı cəhdlər olmuşdu (R.Rorti kimi).

XX əsrin sonlarında analitik fəlsəfə modernizmin, kontinental fəlsəfə isə fransız post-strukturalizminin bazasında formalaşmış postmodernizmin iqamətgahına çevrilmişdi. Fikrimizin təsdiqi üçün onu demək kifayətdir ki, bu illərdə kontinental fəlsəfəyə şübhəçi və kinayəli bədii dil, analitik fəlsəfəyə isə elmi-texnoloji inkişafa əminlik və riyazi dil hakimdir.

2000-ci illərin əvvəllərində dünyada yeni texnoloji inqilab və Qərba axınla müşayiət olunan ictimai-siyasi dəyişikliklərin baş verməsi həm analitik fəlsəfənin mövzusu olan elm və bilik fəlsəfəsi, həm də kontinental fəlsəfənin mövzusu olan insan və cəmiyyət mövzusunun eyni dərəcədə aktuallaşdırdı. Yeni dünyaya hər iki ənənə gərək idi, artıq analitik və kontinental ənənəni bir-birinə zidd görmək əvəzinə onları bir-birini tamamlayan tərəflər kimi qavramaq daha realist yanaşma ola bilər. Metamodernizm belə bir gələcək nəzəriyyə olduğunu iddia edir.

“Motemodernizm. Nəzəriyyənin gələcəyi” kitabının adı da bu iddianı göstərir [7].

Analitik və kontinental fəlsəfi ənənə arasında osilasiyaya əsaslanan metamodernist körpünün necə ola biləcəyinə bir misal verək. Metamodernizm bir tərəfdən biliyi mütləq həqiqət kimi qəbul edir, yəni biliyi öyrənən Epistemologiyanın nüfuzunu tanıyır, biliyin dəqiq elmlərin metodları ilə tədqiq olunmasına tərəfdardır, digər tərəfdənsə biliyin əldə olunmasında relyativist kimi çıxış edərək, mədəni və siyasi faktorların da vacib olduğunu deyir. Göründüyü kimi, metamodernizm sələflərindən fərqli olaraq, “ya, ya da” baxışına yox, “həm, həm də” baxışına malikdir. Nümunələrin sayını artırmaq olar, lakin bizə elə gəlir ki, məqalə çərçivəsində bu kifayətdir.

Nəticə

Metamodernizm fəlsəfi-mədəni paradigması həm modernizm, həm də postmodernizm perspektivindən, həm analitik, həm də kontinental fəlsəfi ənənədən dünyanın yeni mövzularını izah etmək üçün eyni dərəcədə bəhrələnir, heç birinə sadıq qalmadan eyni məsələdə həm o, həm də bu meyara əsaslanır, onlara yeni dünya dərkini asanlaşdıracaq və zənginləşdirəcək strateji xəzinə kimi yanaşır. Bu sintez əslində paradoksal sintezdir, lakin bu paradoksal tərəddüdün özü metamodernizm paradigmasına xas sintezin başlıca xüsusiyyətidir.

Metamodernizmin xüsusiyyətləri təkcə nəzəri-fəlsəfi sahə ilə məhdudlaşmır, sələfləri modernizm və postmodernizm kimi o, siyasətdən incəsənətə qədər bütün sahələrdə bürüzə verir. Siyasi metamodernizmə skandinav ölkələrindəki Yaşıl Sosial Liberalizmi sintezə əsaslanan metaideologiya kimi nümunə gətirirlər [4] çünki bu halda fərqli prinsipləri və nüansları olan siyasi mövqelər qarşılıqlı əlaqələndirilir. Bədii ədəbiyyatda və incəsənətdə isə onun əsas əlaməti səmimiyyət, hiss və fikirlərin olduğu kimi ifadəsidir, təsadüfi deyil ki, incəsənətdə metamodernizmin bir adı da Yeni-səmimiyyətdir, çünki bu əsərlərdə artıq hakim intonasiya postmodern kinayə deyil, insanı ideal və real arasında (metaksi) görməkdir.

Fəlsəfə tarixi fəlsəfi fikirlərin inkişafını sistemli öyrənən sahə kimi Antik, Orta əsrlər, İntibah, Yeni dövr və müasir fəlsəfə arasında fərqlər görür. Metamodernizm XX əsrin əvvəlindən günümüzədək davam edən müasir fəlsəfənin üçüncü mərhələsidir. Müasirləşmə prosesi dərin ictimai-siyasi, maddi-mənəvi dəyişikliklərin mədəniyyətdə ifadəsi kimi XX əsrin əvvəlində modernizmlə başlanıb, əsrin ortalarında dövrün ziddiyyətlərinin ifadəsi, həmçinin keçilmiş yola reaksiya kimi postmodernizmlə davam edib və hazırda bu iki mərhələnin irsi arasında dialoq yaratmaq iddiası ilə meydana çıxan metamodernizmlə öz inkişafının yetkin mərhələsinə çatıb. Modernizm, postmodernizm və metamodernizm hərəkətləri bir-birini əvəz

etsə də, biri digəri olmadan müstəqil mövcud deyil, aralarında dinamik münasibətlər olan çağdaş dialektik inkişaf triadasıdır. Fəlsəfi-nəzəri əsaslarını Qərb filosofları formalaşdırsa da, bu mərhələlər təkcə Qərb fenomenləri deyil, hər üç mərhələ qloballaşmadan keçən bütün sivil dünyadakı vəziyyəti ifadə edir. Fəlsəfi fikrin ən yeni dünyaya təklif etdiyi metamodernizm paradigması əslində güclü dialoq alətidir və ziddiyyətləri həll etmək mümkün olmayanda onlar arasında dialoqu məqsədə çevirmək təşəbbüsüdür.

ƏDƏBİYYAT

1. *İsmayilov F.* XX əsr Qərb fəlsəfəsi tarixi: 2 cildə, I c., Bakı: Təhsil, 1999, 415 s.
2. *Kamal N.* Umberto Eko və postmodernizm fəlsəfəsi. Bakı: Qanun, 2012, 206 s.
3. *Энумейн М.* Постмодернизм в России. Москва: Издательство Р.Элинина, 2000, 368 с.
4. *Freinacht H.* Nordic Ideology: A Metamodern Guide to Politics. Metamoderna, 2019, 495 p.
5. *Gutting G.* French Philosophy in the Twentieth Century. Cambridge University Press, 2001. 444 p.
6. *Husserl E.* The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology: An Introduction to Phenomenological Philosophy. USA: Northwestern University Press Evanston, 1970, 405 p.
7. *Josephson S.* Metamodernism: The Future of Theory. Chicago University Press, 2021, 374 p.
8. *Kerby A.* The Death of Postmodernism and Beyond. "Philosophy Now", No. 58, 2006
9. *Lopez J., Potter G.* After Postmodernism: An Introduction to Critical Realism. London: The Athlone Press, 2001, 352 p.
10. *Moati R.* Derrida/Searle: Deconstruction and Ordinary Language. Columbia University Press, 2014, 138p.
11. *Plato.* Symposium, Cambridge: W. Heffer and Sons Publisher., 1909, 120 p.
12. *Rhodes M.J.* What Is the Metaxy? USA: Voegelin View. 2013 / URL: <https://voegelinview.com/what-is-the-metaxy-diotima-and-voegelin/>
13. *Turner L.* Metamodernist manifest / URL: <http://www.metamodernism.org/>
14. *Vermeulen T., Akker, R.* Notes on Metamodernism. Journal of Aesthetics & Culture., 2 (1), 2010 / URL: <https://doi.org/10.3402/jac.v2i0.5677>
15. *White M.* Toward Renuion in Philosophy. Harvard University Press, 1956, 323 p. / URL: <https://www.hist-analytic.com/WhiteAnalytic.pdf>

Redaksiyaya daxil olub 14.10.2024